

Виборна монархія як нетипова форма правління: історія і сучасність

*Тараненко Тетяна Вікторівна,
студентка 1 курсу спеціальності «Право»
ННІ економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Актуальність науково-теоретичного осмислення тематики, пов'язаної як з історичними, так і з сучасними типами та формами держави, не втрачатиметься з огляду на стійку тенденцію до їх мінливості та модифікованості. Нетиповість форм правління як одного з елементів форми держави полягає в тому, що вони поєднують в собі базові ознаки «класичних» моделей – монархії і республіки.

Монархія як форма державного правління небезпідставно вважається однією із найдавніших, оскільки склалася ще на початку формування держави в давньосхідних суспільствах. Подібна організація влади здійснювалася на жорстко централізованій основі, була найбільш ефективною, зрозумілою, відповідала найсуворішій регламентації повсякденного життя людей. Оскільки монархічна форма правління продовжує існувати дотепер, то це свідчить про її здатність адаптуватись до різних історичних, економічних, політичних і світоглядних умов розвитку суспільства. Кількість держав, які мають монархічну форму правління в сучасному світі, є значною. Тому говорити про її зникнення немає жодних підстав. Понад те, монархія залишається непорушною та традиційною формою правління як для багатьох європейських держав, так і для значної кількості країн мусульманського світу.

У самому терміні «монархія» безпосередньо відображений її зміст (лат. monarchia від грец. μοναρχία – «єдиновладдя»: μόνος – «один, єдиний» и αρχή – «влада, правління»), тобто моноправління, яке характеризувалося стійкістю, стабільністю, довготривалістю, оскільки зумовлювалося сутністю держави станово-кастового суспільства [1, с. 255]. Загальновідомо, що для монархічної форми правління характерні три основні ознаки: безстроковість (довічність), престолонаслідування (спадковість) та непогіршеність трону (безвідповідальність).

Безстроковість означає, що влада монарха не обмежується певним строком повноважень, а тому існує лише два способи припинення повноважень монарха – смерть або зречення/абдикація (монарх добровільно припиняє свої

повноваження, а відтак не вважається главою держави). Наприклад, у квітні 2013 р. королева Нідерландів Беатрикс відмовилась від престолу на користь сина – принца Оранського. Офіційна церемонія зречення відбулась в Японії у квітні 2019 р., коли імператор Акіхіто передав трон своєму синові Нарухіто.

Престолонаслідування означає, що монарх отримує свою владу у спадок від попередників, тобто вакантний престол безстроково займає конкретний представник правлячої династії. Такий спосіб є традиційним для держав з монархічною формою правління (Бельгія, Великобританія, Норвегія, Таїланд, Данія, Японія, Швеція тощо). Порядок престолонаслідування зазвичай визначається конституцією або конституційним законом, можуть враховуватися правові звичаї і традиції, династичні зв'язки та релігійні канони. Зокрема, у Сполученому Королівстві Великої Британії – це Закон про престолонаслідування 1710 р., у Швеції – Закон 1810 р. з поправками 1974 р., в Японії – Закон про Імператорський дім 1947 р. снує декілька спадкових систем престолонаслідування – салічна, кастильська, шведська, австрійська, мусульманська.

Під непогіршеністю трону розуміється факт того, що монарх не несе відповідальності за свої дії перед підданими. Його витоки можна віднайти ще в давніші часи, але саме в епоху Середньовіччя сформувався постулат про «Божу милість», яка втілюється в особі, рішеннях та вчинках монархів Західної Європи, що спрямовані на загальне благо та утвердження справедливості. Російський абсолютизм увібрав у свій зміст крайні форми «освіченого абсолютизму», поєднавши їх з кріпосництвом, невіглаством, феодалними порядками та повним безправ'ям низів.

За останніми даними, у світі нині існує понад 45 монархій: у Європі – 12 (Андорра, Бельгія, Ватикан, Великобританія, Данія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Норвегія, Швеція), в Америці – 10 (Канада, Антигуа й Барбуда, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Гренада, Сент-Вінсент і Гренадини, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Лусія, Ямайка), в Австралії та Океанії – 9 (Австралія, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Самоа, Острови Кука та Ніуе); в Азії – 13 (Бутан, Бахрейн, Бруней, Йорданія, Малайзія, Непал, Камбоджа, Кувейт, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія, Таїланд, Японія); в Африці – 3 (Лесото, Марокко, Свазіленд) [2, с. 144-145].

Варто підкреслити, що наведений вище перелік монархічних держав відображає сучасну державно-правову дійсність досить умовно, оскільки не всі

вони володіють необхідними ознаками для їх віднесення до держав монархічного типу. Формальні ознаки монархії (спадковість, безстроковість та безвідповідальність глави держави) не притаманні для всіх без винятку держав. Тому традиційною монархією є лише та держава, в якій політична влада зосереджена в руках її глави (монарха) [3, с. 24].

Однією з нетипових форм монархічної форми правління є виборна монархія. Зазначимо, що під виборною монархією розуміється такий її тип, коли новий монарх після припинення повноважень попереднього обирається парламентом, членами монаршої родини або іншим спеціальним органом. Саме така особливість вказує на те, що цей вид форми правління поєднує в собі елементи монархії і республіки.

З цієї точки зору безумовний інтерес становить Ватикан. Як відомо, «князі церкви» обирають Папу. Водночас вважається, що Папа, обираючи собі нове ім'я, позбавляється минулого, успадковуючи свій трон від апостола Петра. Схожа традиція діє в своєрідних федеративних виборних монархіях – Малайзії та Об'єднаних Арабських Еміратах. У кожній із цих держав глава держави переобирається раз на п'ять років. Це зближає главу держави – монарха з президентом, а монархічну форму правління з республіканською. Однак обидві держави залишаються монархіями, тому що главою держави не може бути обраний будь-який громадянин, що відповідає виборчим вимогам, а тільки один з «місцевих монархів» – правителів складових частин федерації. У Малайзії дев'ять із 13 суб'єктів федерації очолюються спадкоємними султанами (керування в чотирьох інших організоване інакше), тільки ці дев'ять утворюють Раду правителів, що раз на п'ять років обирає главу держави.

Зазначимо, що такий різновид монархічної форми правління застосовувався ще в архаїчну епоху (давньоримські царі обиралися коміціями). У період Середньовіччя – ханами Монгольської імперії ставали лише за згоди курултаю, французький спадкоємець престолу затверджувався за життя батька тощо.

Класичними прикладами виборних монархій можуть служити Священна Римська імперія німецької нації, де імператор обирався сімома курфюрстами, Вестготське королівство, Польща і пізніше Річ Посполита, де з припиненням династії П'ястів в 1370 р. король став обиратися сеймом і була офіційно проголошена республіка.

У Новий час виборний принцип при обранні монарха часто застосовувався при створенні нових держав. Зокрема у такий спосіб для заснування династії

були обрані перші королі Греції, Румунії, Болгарії, Норвегії, де надалі престол передавався у спадок. Подібна практика застосовувалась тоді, коли на зміну попередній приходила наступна династія. Так, наприклад, парламентом були обрані королі Англії Генріх IV, Вільгельм III Оранський та король Франції Луї-Філіп.

Виборними монархіями також були недовговічні Імперія Гаїті, що існувала упродовж 1804-1806 рр., і маріонеткове Піндсько-Мегленське князівство, що проіснувало з 1941 по 1944 рр. в Екваторіальній Африці дотепер рада старійшин обирає строком на один рік племінних королів, а через рік рада знову підтверджує або не підтверджує повноваження обраного правителя.

Вважається, що на теперішній час класична виборна монархія існує лише в трьох державах світу: Камбоджа, де король обирається Королівською радою трону з числа членів монаршої родини; Малайзія, де Верховний правитель (Янг-ді-Пертуан-Агонг) обирається на 5-річний термін правителями султанатів Малайзії зі свого числа; Мальтійський орден, де Князь і Великий магістр обирається пожиттєво.

Окремі ознаки виборної монархії простежуються в формі правління Андори, де одним з двох керівників є президент Франції; Об'єднані Арабські Емірати, де президентом обирається один зі спадкових емірів; Свазіленд, де члени сім'ї вибирають з числа монарших дружин матір майбутнього короля; Саудівська Аравія, де спадкоємець престолу обирається на сімейній раді династії Саудідів зі свого числа. Крім цього, радою племен обирається король маорі, який не має реальної влади в Новій Зеландії, вожді у Волліс і Футуна, деякі традиційні африканські монархи.

Отже, підсумовуючи, варто зазначити, що нетипові форми правління, які поєднують в своїх ознаках монархічні та республіканські форми, почали застосовуватись ще з архаїчних часів і продовжили практику свого використання дотепер. Виборна монархія як одна із таких форм виявилась зручною і ефективною для суспільно-політичних реалій окремих держав або квазідержавних утворень, оскільки зберігає в собі класичні риси, притаманні монархічному правлінню, та відображає сучасні тенденції державно-правового розвитку.

Список використаних джерел:

1. Сравнительное конституционное право: учебное пособие / отв. ред. В.Е. Чиркин. Москва: Международные отношения, 2002. 655 с.

2. Терещук М.М. Різновиди монархічної форми правління: порівняльна характеристика // Держава і право. Юридичні і політичні науки: зб. наук. праць. Київ: Ін-т держави і права НАН України ім. В.М. Корецького. 2007. Вип. 38. С.139-148.

3. Чиркин В.Е. Нетипичные формы правления // Государство и право. 1994. № 1. С. 24.

Науковий керівник:
Лубко Інна Миколаївна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького